

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MEHNAT TARBIYASI
ASOSIDA BOYLIK MADANIYATIGA O'RGATISHNING NAZARIY
ASOSLARI**

Ziyodullayeva Gulnigor Nomo'minovna - Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida mehnat tarbiyasi orqali boylik madaniyatini shakllantirishning nazariy mazmuni, tarkibiy unsurlari, shakllanish omillari va amaliy qo'llash mexanizmlari tahlil qilinadi. Boylik madaniyati moddiy ne'matni ko'paytirishga chaqiruvchi tor tushuncha emas, balki mehnat natijasini anglash, resursni tejash, mulkka hurmat, shaxsiy ehtiyojni rejalashtirish, jamoa manfaatini hisobga olish va halol mehnatga tayangan hayotiy qarorlar qabul qilish madaniyati sifatida izohlanadi. Tadqiqotda me'yoriy hujjatlar, pedagogik adabiyotlar, boshlang'ich ta'lim amaliyoti va iqtisodiy tarbiya bo'yicha mahalliy tadqiqotlar tahlili asosida o'qituvchi uchun metodik model, diagnostik mezonlar va amaliy mashg'ulot namunasi ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar. boshlang'ich ta'lim, mehnat tarbiyasi, boylik madaniyati, tejamkorlik, iqtisodiy savodxonlik, mulkka hurmat, amaliy faoliyat, kasbiy yo'naltirish, pedagogik shart-sharoit.

Kirish.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bola uchun boylik avval ko'rinadigan buyum, o'yinchoq, daftar, kiyim, oziq-ovqat yoki pul shaklida idrok qilinadi. Pedagogik vazifa shu oddiy idrokni mazmunli ijtimoiy tushunchaga aylantirishdan iborat. Bola buyumning narxini bilishi mumkin, ammo uning orqasidagi mehnat, vaqt, bilim, xomashyo, tabiat resursi va odamlar hamkorligini tushunmasa, unda **mas'uliyatli** munosabat shakllanmaydi. Shu sababli **boylik madaniyati** boshlang'ich ta'limda pulni sanash yoki narsani arzon-qimmatga ajratish bilan cheklanmasligi kerak. U **mehnat tarbiyasi**, axloqiy tarbiya, ekologik tarbiya va **iqtisodiy savodxonlik** tutashgan joyda shakllanadigan hayotiy kompetensiyadir.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgani belgilangan. Bu norma boshlang'ich ta'limni faqat predmet bilimlari tizimi sifatida emas, balki keyingi

ijtimoiy hayotga tayyorlovchi poydevor sifatida talqin qilishga imkon beradi. Uzlüksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasida mehnatsevarlik, tadbirkorlik, **mas'uliyatlilik**, innovatsion fikrlash va huquqiy madaniyatning bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirilishi ta'kidlanadi. Demak, **boylik madaniyati** davlat ta'lim siyosati uchun begona yoki qo'shimcha mavzu emas. U tarbiya, texnologiya, matematika, ona tili va o'qish savodxonligi, tabiiy fanlar hamda sinfdan tashqari faoliyatga singdirilishi lozim bo'lgan integrativ mazmundir.

Mavzuning dolzarbligini faqat nazariy ehtiyoj bilan izohlash yetarli emas. 2024/2025 o'quv yili boshiga O'zbekistonda umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari soni 10 943 taga yetgani, umumiy o'rta ta'limdagi o'quvchilar soni 6,7 milliondan ortgani va o'qituvchilar soni 564,9 ming nafarni tashkil etgani maktab tarbiyasining ijtimoiy ko'lamini ko'rsatadi. Bu raqamlar har bir didaktik g'oya minglab sinflar orqali millionlab bolalarning kundalik xatti-harakatiga ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Agar boshlang'ich bosqichda buyumni asrash, mehnatni qadrlash, resursni tejash va o'z ehtiyojini tartibga solish ko'nikmalari izchil shakllantirilmasa, keyingi yosh davrida iste'molchilik, isrofgarchilik, mulkka beparvolik va **mehnat natijasini** qadrsizlantirish kabi tarbiyaviy muammolar kuchayadi.

Tadqiqotda muammo manba tahlili, me'yoriy hujjatlarni sharhlash, boshlang'ich ta'lim amaliyotini pedagogik kuzatish, metodik modellashtirish va **diagnostik mezonlarni** ishlab chiqish asosida o'rganildi. IMRAD talabi doirasida kirish qismi mavzuning ijtimoiy-pedagogik zaruratini ochdi, metodik qism manba va amaliyot tahliliga tayandi, natija qismi **boylik madaniyatining** tarkibiy modeli hamda uni o'qitish mexanizmlarini ko'rsatdi, muhokama qismi esa mavjud muammolar, xavflar va rivojlantirish yo'llarini baholadi. Matn bo'limlarga ajratilmay, fikrlar izchil ilmiy bayon shaklida berildi.

Asosiy qism.

Mehnat tarbiyasi o'quvchining qo'l mehnatini bajarishi yoki buyum yasashi bilangina o'lchanmaydi. R.A. Mavlonova, H.R. Sanaqulov va D.P. Xodieva mehnat ta'limi boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning qiziqishi, imkoniyati va yosh xususiyatlariga tayangan holda amaliy harakat, aqliy rivojlanish, estetik did, ekologik sezgirlik va iqtisodiy munosabatlarni birlashtirishini ko'rsatgan. Bu qarash **boylik madaniyatini** shakllantirishda muhimdir, chunki bola mehnat jarayonida materialni tanlaydi, uni o'lchaydi, keraksiz isrofni kamaytiradi, buyumning sifati uchun javob beradi, yakuniy natijani baholaydi va o'z harakatining jamoaga ta'sirini ko'radi.

Boylik madaniyati tushunchasi mazmunan besh tayanch unsurdan iborat. Ularning birinchisi mehnatning qadriyat sifatida anglanishidir. Bola non, kitob, kiyim yoki o'quv jihozi tasodifan paydo bo'lmashligini, har bir buyum inson mehnati bilan yaratilishini tushinishi kerak. Keyingi unsur resurslarga **mas'uliyatli** munosabatdir. Qog'ozni bekorga yirtmaslik, suvni oqizib qo'ymaslik, elektr chirog'ini zarur vaqtda yoqish, umumiy mulkni ehtiyot qilish kichik ko'ringani bilan iqtisodiy madaniyatning real boshlanishidir. Uchinchi unsur **tejamkorlik** bo'lib, u xasislik emas, ehtiyoj va imkoniyatni moslashtirish malakasidir. To'rtinchi unsur adolatli baholashdir. Bola **mehnat natijasini** baholashda faqat o'z xohishiga emas, sifat, vaqt, intizom va foydalilik mezonlariga tayanishga o'rganadi. Beshinchi unsur ijodiy unumdorlikdir. O'quvchi eski buyumdan yangi narsa yasash, ortiqcha materialni qayta ishlatish va muammoni sodda yechim bilan hal qilish orqali boylikni ko'paytirishning madaniy yo'lini anglaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisida **boylik madaniyati** birdan shakllanmaydi. Uning rivojlanishi sezgi, harakat, tushuncha, baholash va odat bosqichlari orqali kechadi. Dastlab bola buyumni ko'radi va undan foydalanadi. Keyin buyumning qanday mehnat bilan yaratilganini o'qituvchi savoli, hikoya, tajriba yoki kuzatuv orqali anglaydi. Shundan so'ng u materialni tejash, vazifani rejalash, buyumni ta'mirlash, sinf mulkini asrash kabi **amaliy faoliyatlarda** ishtirok etadi. Baholash bosqichida bola nima uchun isrof xato, nima uchun sifat muhim, nima uchun jamoa mulki shaxsiy buyumdek asralishi kerakligini izohlay oladi. Odat bosqichida esa u buni tashqi nazoratsiz bajaradi.

Shakllanish omillari orasida oila, maktab muhiti, o'qituvchi shaxsiy namunasi, darslik mazmuni, mahalla va raqamli axborot muhiti kuchli ta'sir ko'rsatadi. Oilada pulning kelib chiqishi, xarajatni rejalash, buyumni asrash va mehnat taqsimoti haqida ochiq, yoshga mos suhbat bo'lmasa, maktabdagi tarbiya bir yoqlama bo'lib qoladi. Maktabda esa ko'rgazmali plakatlar emas, kundalik tartib hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sinf kutubxonasidagi kitob yirtilganda jamoa uni ta'mirlashni o'rgansa, navbatchilikda suv va elektrni tejash nazorat qilinsa, texnologiya darsida ortiqcha qog'oz alohida qutiga yig'ilsa, **boylik madaniyati** mavhum shior emas, barqaror xatti-harakatga aylanadi.

M.K. Ismailov boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tushunchalarni shakllantirish ta'lim mazmunini iqtisodiy mavzular bilan integratsiyalash, ilg'or metodlardan foydalanish va bosqichlararo uzviylikni ta'minlashga bog'liqligini asoslaydi. X.A. Umarova boshlang'ich ta'limda iqtisodiy bilimlarni fanlar mazmunida berish imkoniyatlarini o'rgangan. X.J. Xudoyqulov iqtisodga oid tushunchalarni maktab, oila va mahalla hamkorligida shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini tadqiq qilgan.

Bu ishlarda umumiy xulosa bitta yo'nalishga olib keladi. Iqtisodiy tarbiya alohida ma'ruza yoki bir martalik tadbir orqali emas, o'quvchining kundalik o'quv faoliyatiga kirib borgan tizimli tajriba orqali samarali bo'ladi.

Amaliy qo'llashda texnologiya fani yetakchi maydon bo'lsa ham, **boylik madaniyatini** faqat shu fan zimmasiga yuklash noto'g'ri. Matematika darsida o'quvchi xarajat, o'lchov, qoldiq, ulush, vaqt va qiymatni hisoblaydi. Ona tili va o'qish savodxonligi darsida mehnat, kasb, halollik, **tejamkorlik** va saxovat haqidagi matnlar tahlil qilinadi. Tarbiya darsida **mulkka hurmat, mas'uliyat** va adolatli munosabat muhokama qilinadi. Tabiiy fanlarda resurslarning cheklanganligi, suv, tuproq, o'simlik va energiya bilan ehtiyotkor munosabat yoritiladi. Sinf dan tashqari faoliyatda maktab bog'i, sinf kutubxonasi, kichik ko'rgazma, makulatura yig'ish, qayta foydalanish burchagi va kasb egasi bilan uchrashuvlar ta'limiy mazmun oladi.

1-jadval. Boshlang'ich ta'limda boylik madaniyatini shakllantirish zaruratini ko'rsatuvchi statistik fon

Ko'rsatkich	Raqam	Pedagogik izoh
Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari soni	10 943 ta	Maktab tarbiyasi keng ommaviy ta'sir maydoniga ega. Har bir metodik model ko'p sonli sinflarda qo'llanishi mumkin.
Umumiy o'rta ta'limdagi o'quvchilar soni	6 776,3 ming nafar	Boshlang'ich sinfda shakllangan resursni asrash va mehnatni qadrlash odati keyingi bosqichlarga ko'chadi.
Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilari soni	564,9 ming nafar	O'qituvchi shaxsiy namunasi va darsdagi baholash mezonlari boylik madaniyatini shakllantirishda bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Jadvaldagi raqamlar 2024/2025 o'quv yili boshiga doir ochiq statistik ma'lumotlar asosida keltirildi. Ular mavzuning maktab miqyosidagi dolzarbligini ko'rsatadi, lekin alohida sinf natijasi sifatida talqin qilinmaydi.

Dars jarayonida eng samarali yondashuvlardan biri "buyumning mehnat yo'li" metodidir. O'qituvchi oddiy daftar, non, qalam, kiyim yoki stulni tanlaydi va o'quvchilar bilan birgalikda uning paydo bo'lish zanjirini tiklaydi. Masalan, daftar daraxt, qog'oz ishlab chiqarish, dizayn, bosmaxona, transport, savdo, ota-ona mehnati va o'quvchi ehtiyoji bilan bog'lanadi. Bunday tahlil bolani buyumni arzon iste'mol predmeti sifatida emas, ko'p bosqichli **mehnat natijasi** sifatida ko'rishga o'rgatadi.

Shundan keyin o'quvchi daftar varag'ini bekor yirtmaslikni majburiyat deb emas, anglangan tanlov deb qabul qiladi.

Boylik madaniyatini shakllantirishda baholash mezonlari ham aniq bo'lishi kerak. O'quvchini faqat chiroyli buyum yasagani uchun maqtash yetarli emas. U materialni qanday tejaganini, ish joyini qanday tartibga keltirganini, jamoa bilan qanday hamkorlik qilganini, xatosini qanday tuzatganini va yakuniy natija foydasini qanday izohlaganini ham baholash zarur. Shunda mehnat darsi bezak yasash mashg'ulotiga aylanmaydi, balki iqtisodiy fikrlash, axloqiy **mas'uliyat** va amaliy tafakkurni rivojlantiradigan jarayonga aylanadi.

Mavjud amaliyotda bir nechta xavf ko'zga tashlanadi. Ba'zi darslarda **mehnat tarbiyasi** tayyor namunani ko'chirib yasash bilan cheklanadi. Bunday holatda bola algoritmnii bajaradi, ammo resurs, ehtiyoj, qiymat va sifat haqida fikr yuritmaydi. Ayrim hollarda **tejamkorlik** faqat kambag'allik belgisi kabi noto'g'ri talqin qilinadi. Bu yondashuv pedagogik jihatdan zararli, chunki o'quvchini moddiy holatiga qarab uyalish yoki o'zini boshqalar bilan solishtirishga olib borishi mumkin. To'g'ri talqin shuki, **tejamkorlik** daromad kamligi emas, madaniyat, ekologik **mas'uliyat** va kelajakni o'ylash ko'nikmasidir.

Yana bir muammo reklama va raqamli iste'mol muhiti bilan bog'liq. Boshlang'ich sinf o'quvchisi telefon, internet va reklama orqali tez-tez "xohla va darhol ol" mazmunidagi signallarni qabul qiladi. Maktab bunday ta'sirni taqiqlash bilan yenga olmaydi. O'qituvchi bolaga istak, ehtiyoj va imkoniyat farqini tushuntirishi kerak. Masalan, "menga yoqdi", "menga kerak", "hozir olishim shart", "keyinroq olsa bo'ladi" kabi qaror iboralari bolalar bilan amaliy vaziyatlarda ishlatilsa, **iste'mol madaniyati** hissiy xohishdan ongli tanlovga o'tadi.

Boylik madaniyatini rivojlantirishda sinfdagi ijtimoiy tengsizlik ehtiyotkorlik bilan hisobga olinishi kerak. O'quvchilar oilasining daromadi, kiyimi, gadjeti yoki sovg'asi asosida taqqoslanmasligi shart. Darsdagi misollar ham bolani moddiy imkoniyati bo'yicha ajratmasligi kerak. "Kimda qancha pul bor" mazmunidagi topshiriqlar o'rniga "sinf kutubxonasini qanday asraymiz", "qog'ozdan qanday samarali foydalanamiz", "suvni qanday tejaymiz", "bir buyumni tuzatish yangisini olishdan qachon foydaliroq" kabi umumiy va xavfsiz vaziyatlar tanlanadi. Bu pedagogik ehtiyot o'quvchi sha'nini himoya qiladi va **boylik madaniyatini** sog'lom axloqiy asosda shakllantiradi.

Rivojlantirish yo'llari o'qituvchi, oila va maktab boshqaruvi darajasida uyg'unlashganda natija beradi. O'qituvchi dars ishlanmasiga har bir amaliy ish uchun uch savol kiritishi zarur. Bu buyum nimadan yaratiladi, uni yaratishda kimlarning

mehnati bor, undan qanday tejamli foydalanish mumkin. Oila bilan hamkorlikda bolaga kichik **shaxsiy byudjet** yoki haftalik reja haqida yoshga mos suhbatlar berilishi mumkin, ammo bu pul miqdorini oshkor qilish yoki bolani pul topishga majburlash shaklida bo'lmazligi lozim. Maktab miqyosida esa sinf mulkini asrash kodeksi, qayta foydalanish burchagi, kasblar haftaligi, ustoz-hunarmand uchrashuvi, kichik loyiha ko'rgazmasi va ekologik **tejamkorlik** aksiyalari tizimlashtiriladi.

Nazariy jihatdan **boylik madaniyatini** shakllantirish uch qonuniyatga tayanadi. Mazmun faoliyatdan ajralganda tushuncha barqaror bo'lmaydi. Shaxsiy tajriba ijtimoiy ma'no bilan bog'lanmaganda mehnat faqat topshiriqqa aylanadi. Baholash mezonini aniq bo'lmaganda tarbiya natijasi o'lchanmaydi. Shu sababli mazkur yo'nalishda o'quvchi ko'radi, bajaradi, izohlaydi, baholaydi va odatga aylantiradi. Bu ketma-ketlik **mehnat tarbiyasini boylik madaniyatiga** olib boradigan real pedagogik mexanizmga aylantiradi.

Boshlang'ich ta'lim amaliyoti uchun eng kichik, ammo ishlaydigan metodik o'zgarish shundan iboratki, har bir texnologiya yoki tarbiya mashg'ulotida **mehnat natijasi**, resurs sarfi va foydalilik haqida qisqa refleksiya joriy etiladi. Masalan, o'quvchi tayyorlagan buyumini ko'rsatib, qaysi materialdan foydalanganini, nimani tejaganini, ish jarayonida nimalarni o'rganganini va buyum kimga foyda berishini aytadi. Bu uch-to'rt jumladan refleksiya bolani iste'molchidan yaratuvchiga, bajaruvchidan baholovchiga, buyum egasidan **mas'uliyatli** foydalanuvchiga aylantiradi.

Boylik madaniyatiga o'rgatishning samarasi sinfdagi mayda tartiblar orqali ko'rinadi. O'quvchi qalamini yo'qotganda yangisini so'rashdan oldin qidiradi. Daftarni oxirigacha to'ldirishga harakat qiladi. Qaychini umumiy buyum sifatida ehtiyot qiladi. Guruh ishida materialni hamma uchun yetkazishni o'ylaydi. Chiqindini ajratadi. O'z mehnatini boshqalarning mehnati bilan bog'laydi. Shu belgilar paydo bo'lsa, **mehnat tarbiyasi** nazariy da'vatdan chiqib, bolaning kundalik hayot madaniyatiga kirgan bo'ladi.

1-diagramma. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari sonining o'sish dinamikasi

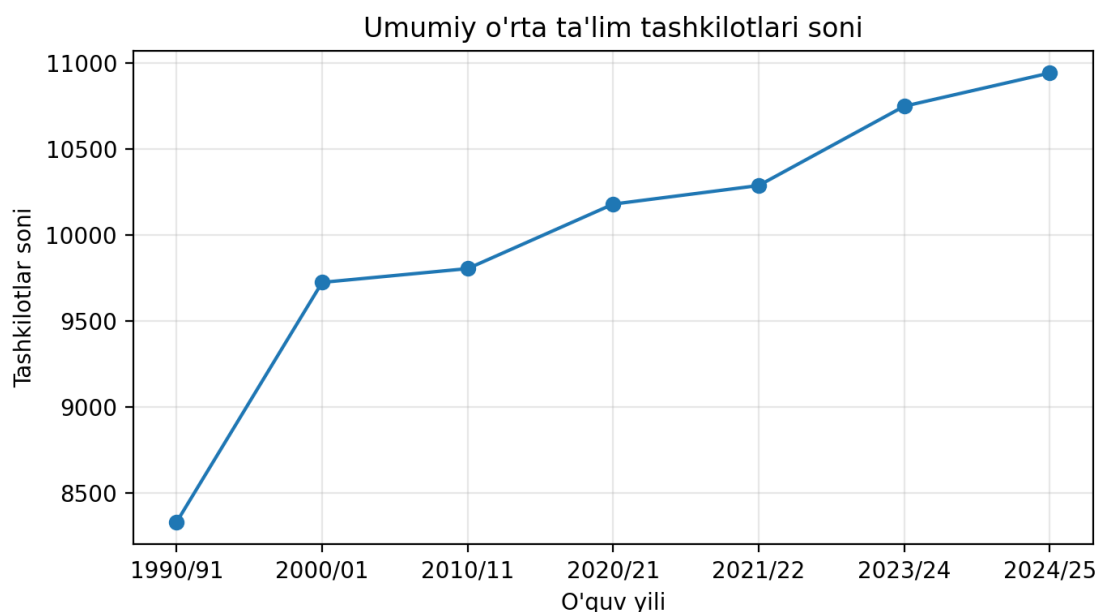

Diagramma maktablar tarmog'i kengayganini ko'rsatadi. Bunday sharoitda mehnat tarbiyasi orqali boylik madaniyatini shakllantirish umumiy tarbiya tizimida barqaror metodik yondashuv talab qiladi.

1-sxema. Mehnat tarbiyasi asosida boylik madaniyatini shakllantirish modeli

Mehnat tajribasi	Qiymatni anglash	Tejamkor qaror	Ijtimoiy baholash	Boylik madaniyati
Buyum yasash, ta'mirlash, tartibga keltirish	Mehnat, vaqt, resurs va sifatni tushunish	Ehtiyoj, imkoniyat va foydani solishtirish	Jamoa mulki, adolat va mas'uliyatni izohlash	Odat, qadriyat va ongli xatti-harakat

Model o'quvchini tayyor bilimni eslab qolishga emas, mehnat jarayonini ko'rish, bajarish, izohlash va baholash orqali ongli xatti-harakatga olib kelishga yo'naltirilgan.

Xulosa

Maqolada ishlab chiqilgan yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarini boylikka qiziqtirish yoki pulga yo'naltirishni emas, balki mehnat, resurs, sifat, ehtiyoj, foyda va **mas'uliyat** o'rtasidagi bog'lanishni yoshga mos tarzda anglatishni ko'zlaydi. Bunday yondashuv dars mazmuniga kichik, ammo tizimli o'zgarishlar kiritishni talab etadi. O'qituvchi har bir buyumni **mehnat natijasi**, har bir mehnatni qadriyat, har bir resursni asrash lozim bo'lgan imkoniyat sifatida talqin qilganida, o'quvchida **boylik**

madaniyati nazariy tushuncha bo'lib qolmaydi, balki kundalik qaror, odat va ijtimoiy mas'uliyat shakliga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23.09.2020. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori. 31.12.2019. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi. - Toshkent, 2008. - 198 b.
4. Mavlonova R.A., Sanaqulov H.R., Xodieva D.P. Mehnat va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007. - 94 b.
5. Ismailov M.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy tushunchalarni shakllantirishning amaliy jihatlari // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. - 2023. - Vol. 3. - Issue 5. - B. 761-768.
6. Umarova X.A. Boshlang'ich ta'limda iqtisodiy bilimlarni o'rganishga yo'naltirilgan modulli texnologiyalarning didaktik asoslari. Ped. fan. nom. diss. - Toshkent, 2006. - 202 b.
7. Xudoyqulov X.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda iqtisodga oid tushunchalarni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari. Ped. fan. nom. diss. - Toshkent, 2008. - 235 b.
8. Artiqova M.B. Oilada o'smirlarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlashning pedagogik shart-sharoitlari. Ped. fan. nom. diss. - Toshkent, 2008. - 155 b.
9. Saidova M., Bo'ronova N. Boshlang'ich sinf texnologiya darslarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. - 2025. - T. 3. - № 4.
10. Saidova M.J., Jo'rayeva D.R. Texnologiya fanini o'qitish orqali o'quvchilarning texnik ijodkorlik qobiliyati va kreativ ko'nikmalarini rivojlantirish usullari. - Buxoro: Durdona, 2023. - B. 56-57.
11. Asadov Yu.M. Boshlang'ich ta'limda kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi // Boshlang'ich ta'lim sifati va samaradorligini oshirish: muammolar va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Toshkent, 2014. - B. 10-13.

12. Jumayeva F.S. Didaktik o'yinlar vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini shakllantirish mexanizmlari // American Journal of Education and Learning. - 2024. - Vol. 2. - № 5.
13. Amirqulov A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlik qobiliyat asosida iqtisodiy bilimlarni shakllantirish // Acumen: International journal of multidisciplinary research. - 2025. - Vol. 2. - Issue 5. - B. 450-456.
14. G'afforova T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Tafakkur, 2011. - 160 b.